

Han ville så gärna leva också som död

Om Verner von Heidenstams livssyn

av MATTIAS KÄCK

Mig förunnades det ofattbara att som människa få leva några år på jorden. Gläd dig du, som än ser solen.

DESSA RADER AVSLUTAR dikten *Gravskrift* av Verner von Heidenstam. Det är en dikt som drabbar mig rent fysiskt. Diktraderna träffar mig lika omedelbart och upplivande som solstrålar mot ansiktet. Rösten som når mig är en uppmaning från en död till en levande: Känn hur ditt hjärta bultar, för dig är det ännu inte för sent. Du är mitt i det.

Dikten *Gravskrift* valde Heidenstam, i lätt modifierad form, som inskription på sin gravsten alldeles intill hans hem Övralid. I minnesboken *Vägen till Övralid* (1945) berättar Heidenstams livskamrat och största kärlek Kate Bang om hur ett första utkast till dikten tillkom. Heidenstam och Bang lämnar Sverige hösten 1924 för att tillbringa vintern i solen. Året därpå kommer de att flytta in i det egenritade och nybyggda Övralid vid Vättern – det hus som har kallats Heidenstams sista dikt. Men nu bor de i Villa Lottina i Roquebrone på franska rivieran. De njuter fritt sina dagar. Heidenstam har till och med lämnat pärmen med sina påbörjade memoarer hemma. Med posten kommer snart ett brev till villan i Frankrike. Som en av

Sveriges mest kända personer får Heidenstam mycket beundrarpost och enkätfrågor från journalister. Denna gång ombeds han besvara frågan: Hur blir man sant lycklig i livet? Spontant tycker både Heidenstam och Bang att frågan är lätt, men formulerandet av ett svar dröjer. Lyckan nås på olika sätt under olika åldrar, föreslår Bang till slut, men Heidenstam är inte fullt nöjd och söker vidare efter ett svar.

En tidig morgon blir Kate väckt av Verner. Han berättar att han just har stått barfota på balkongen och sett solen gå upp och att han känner sig så tacksam. Borta vid horisonten hade han sett dimmor som dolde Korsika. Snart skulle en varm dag komma och han längtade till bergen. Senare samma dag uppe i bergen växer Heidenstams svar på frågan fram. Han skriver ner sina tankar på omslagspapperet till matsäcken: »För min del kan jag bara säga: Aldrig känner jag mig fylld av en rikare lyckokänsla än när jag en morgon ser solen gå upp och besinnar det outrannsakliga, det svindlande undret, att jag har blivit född till att för några år få leva på jorden som människa.« På smörgåspapperet har Heidenstam formulerat kärnan till det som ska bli hans *Gravskrift*. Sexton år av hans liv återstår.

Heidenstam fantiserade ofta om platsen för sin sista vila och han lade ner stor omsorg i att definitivt ut-

BILD: ÖVRALIDSARKIVET

Kate Bang och Verner von Heidenstam med buteljer på trappan till Mauritzberg. »Två människor som mötas bli ej mer än två blommor, som ett ögonblick tumlar om med varann i blåsten och sedan kastas åt olika håll, torka och försvinna.« Så skrev Heidenstam i en anteckning publicerad i Kate Bangs minnesbok *Övralid. Drömmens verklighet* (1946).

forma de slutord som skulle stå att läsa vid hans grav. Kanske söker den som skriver sin egen gravskrift efter en syntes av samlad livserfarenhet, en tillvarons essens framsilad genom det egna jaget. Det är det tillfälle då orden väger som allra tyngst. Det är koncentrationslyrikens examensprov. Heidenstam väljer i sin *Gravskrift* att förmedla en enkel men djup tacksamhet över att

livet gavs honom. De eviga frågorna skjuter han undan med det allrymmande ordet ofattbart. Istället hyllar han livet som mysterium och underverk. Och han vänder sig med en vädjan till de ännu levande att värna om livets korta ögonblick i solen, innan dödens väldiga tidsrymder tar vid. Hos Heidenstam är solen en bild för det levande – det som har ett särskilt skimmer om-

kring sig, en slags helighet. Det är med solen i centrum som han komponerar inledningsraderna till sin ofullbordade självbiografi *När kastanjerna blommade. Minnen från OlsHAMMAR* (1941). Han börjar boken med att skildra sin födsel: »Plötsligt blev det ljus omkring mig. Jag drog häftigt ihop ögonlocken inför glansen från den sol, som nu skulle skifta mina dagar och år.« I dikten »Vårens tid« är det »synd om de döda, / som ej får sitta i vårens tid / och värma sig i solen«. I dikten »Månljuset« blänker livets ljusa minnen »likt solar«.

Heidenstam har skrivit flera dikter där tankegången från dikten *Gravskrift* känns igen, så som *Undret* och *Vi människor*. Stora delar av samlingen *Nya dikter* från 1915 andas en andakt inför människans korta stund på jorden. Och i *När kastanjerna blommade* finns en variant av *Gravskriften*, men där i prosaform: »Jag kom från det tidlösa, från dödsriket, som en tillfällig gäst hos timplag, dagar och år. Allt blev nu med ens mig givet. Det ofattbara skedde, att det förunnades mig få leva några år på jorden som människa.« Gravskriftens innehåll har under en lång tid sysselsatt Heidenstam. Samma grundidé varierar i författarskapet.

I två minnesböcker, *Vägen till Övralid* (1945) och *Övralid. Drömmens verklighet* (1946), skildrar Kate Bang de 21 år som hon levde tillsammans med Heidenstam. Med hjälp av brev och egna dagboksanteckningar ger hon ett livfullt och närgånget porträtt av Heidenstam. De två lär känna varandra i februari 1916 på Mössebergs sanatorium i Falköping. Första samtalet handlar om sport och snart får de ut på gemensamma skidtur. Bang är en ung danska med två barn på fem och tre år. Heidenstam är 32 år äldre och har nästan hela sitt författarskap bakom sig. Året innan har han utkommit med *Nya dikter* och i november 1916 kommer han att tilldelas Nobelpriset. Han är

på toppen av sin karriär. Bang och Heidenstam inleder snart ett samboliv. De vistas långa tider i Danmark och på resor utomlands innan de flyttar in på Övralid i september 1925. Heidenstam utvecklar fina relationer med Bangs barn, Karen och Jörgen. Barnen kallar honom för bedstefar.

Bangs båda memoarböcker är fyllda med detaljer om hur upptagen Heidenstam är av den bortrusande tiden och döden. »Man skall försona sig med ensamheten medan man lever«, var en devis som han brukade upprepa. Det är min nyckel till Heidenstams författarskap att klart se hur dödstankarna färgar hans blick på världen; ja rentav hela hans livssyn. Att uttrycka det oåterkalleliga i tillvaron uppfattar jag – särskilt i den senare delen av författarskapet – som ett starkt incitament till att han fortsätter skriva, trots att det oftast efter 1915 stannar vid utkast och försök. Vi är ensamma men i konsten kan vi i alla fall dela insikten om vår ensamhet. I tonfallet framkallat av vår korta stund i solen känns Heidenstam som mest äkta och angelägen.

Avståndet mellan diktens röst och den egna rösten varierar men här är det avståndslöst. Jag läser honom biktande.

Det är i den kontrastrika skillnaden mellan liv och död som Heidenstams dödstankar, eller hellre livstankar, hämtar sin näring. Bang berättar om en scen som illustrerar. I mars 1917 avlider Heidenstams mamma. Hennes våning i Stockholm står en tid och väntar på att bli utrymd. Heidenstam ringer dagligen sin mamas välkända telefonnummer och ryser av hur signalerna går fram genom rummen utan att någon svarar. Även mitt under en middag med Bang slår han numret. »Det var att längta och ropa efter livets svar och få dödens obönhörliga tystnad«, menade Heidenstam.

Det finns två närliggande händelser i Heidenstams

*Det är i den kontrastrika skillnaden mellan
liv och död som Heidenstams dödstankar,
eller hellre livstankar, hämtar sin näring.*

relativt tidiga liv som efterlämnade outplånliga spår. I båda fallen kom han i närkontakt med döden. Den första händelsen inträffar den 2 juni 1887. Heidenstams pappa, som länge lidit av njursjukdom, begår självmord på sin födelsedag genom att skjuta sig i tinningen. Det är Verner som hittar honom i en blodpöl på golvet. Han sprider sin pappas aska i Vättern – märkligt nog nära den plats där den andra händelsen inträffar. Den 1 augusti 1888 får Heidenstam och en kusin ett infall. De beslutar sig för att segla från Olshammar till Aspa, men det blåser hårt och båten kapsejsar. Kusinen drunknar och Heidenstam räddas i sista stund (troligtvis tack vare att han för dagen valt en hög hatt som hans räddare får syn på). Dagen efter Heidenstams död, den 21 maj 1940, skrev Fredrik Böök en minnesartikel i Svenska Dagbladet. Böök beskriver hur Heidenstam under seglingsolyckan, när han kämpade för sitt liv i vattnet, fäste blicken på en bondgård på Vätterns östra strand. Bondgården var Övralid. Böök menar att Heidenstam själv såg det som en magisk profetia, att dödstanken redan 1888 smälte samman med platsen för hans sista hem. Men det var hans liv som dikt. Mycket tyder på att berättelsen är efterhandskonstruerad – Övralid gick inte att se från olycksplatsen. Seglingsolyckan finns skildrad i kapitlet Segling i *När kastanjerna blommade*. Det enkla livbältet av kork som Heidenstam bar under olyckan sparade han som en påminnelse om livets ömtålighet. Han förvarade det i en låda som på Övralid stod, och ännu står, i biblioteket. I och med faderns självmord

och seglingsolyckan blev döden en realitet att kalkylera med i Heidenstams fortsatta liv. Han nämnde sällan seglingsolyckan som innebar en problematik av både skuld och tacksamhet genom frågan varför Heidenstam överlevde och kusinen dog.

Heidenstam såg sig tidigt som en fritänkare och var stolt över det. I Ellen Bergs *Biktboken* (1934) tillfrågas svenska kändisar tjugo frågor, om allt från favoritfärg till vilka konstverk som gjort starkast intryck. En av frågorna rör religiös ståndpunkt. Heidenstam svarar att han inte tror på några gudar, men att han istället tror på »den gudomliga viljan inom oss«. Jag tror att Heidenstam avser människans förmåga att söka mening och skönhet, att kunna se det storartade i det organiska, det som har förstörelsen och förintelsen i sig. Människan vill vara troende, på något. »Den har tro, för vilken mycket är heligt« slutar dikten *Himladrottningens bild i Heda*. Så formulerar sig en troende som står utan gudar, som söker en annan väg till det andaktsfulla och som i brist på ord lånar av kyrkans vokabulär.

Werner Wolf hette en ung tysk filolog som vistades en del på Övralid under åren 1929 till 1937. Wolf blev inbjuden eftersom han hade översatt ett par dikter av Heidenstam till tyska. Hans minnesbok *Dagar på Övralid med Verner von Heidenstam* (1940) utkom redan samma år som Heidenstam avled. Under långa promenader rekognoscerade Heidenstam landskapet kring Övralid för att utse platsen för sin sista vila. Wolf berättar i sin bok hur Heidenstam visar honom en rad tänkbara platser för graven: jätteträd, klippblock och

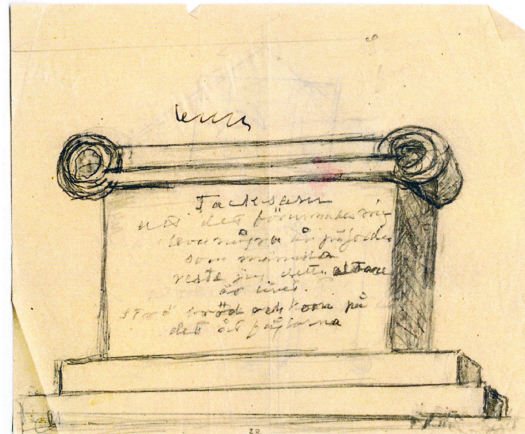

BILD: MATTIAS KÄCK

En tickande klocka påminde alltför mycket om tidens snabba gång. Det är som att höra ett mänskligt hjärta slå, tyckte Heidenstam. Klockan i biblioteket på Övralid stod därför alltid på tio i tio – det klockslog Heidenstam förutspådde skulle bli hans dödsstund. Men döden kom halv fyra på natten. Klockan i biblioteket visar fortfarande tio i tio.

utsikter över Vättern. Men ingen av platserna tilltalar Heidenstam fullt ut. Han vill inte ligga på våt mark, på utsiktsplatserna får vinden inte vara för rå och under klipporna tynger det säkert för mycket på bröstet. Wolf förundras över hur Heidenstam beaktar meteorologiska parametrar som om han var i färd med att utse bästa läget för ett husbygge. Efter att ha lyssnat på Heidenstams utsvävningar blir Wolf nyfiken. Han frågar om Heidenstam verkligen menar att även de döda har ett kroppsligt liv. Då vänder Heidenstam tvärt. Han svarar Wolf i kort ton: »Jag vet, att det är slut efter denna tillvaro, och det finns intet där ovan, det finns intet på andra sidan. Det visste redan min far.« Bang har, i ett brev till Loïuse Adelswärd den 29 juni 1941, i en enda mening sammanfattat vilka stora krafter som kom i rörelse genom Heidenstams dödsfantasier: »Han vilde så gerne leve også som död.« Heidenstams noggranna planering av *Gravskriften* och gravplatsen kan ses som att han själv regisserade en slutscen som räckte förbi den egna döden.

Åldrandet kom inte med frid och ro för Heidenstam. De sista åren överskuggades av en demens som var påtaglig redan 1933 och sedan tilltog. Sensommarren 1937 skedde plötsligt en ofrivillig brytning mellan Heidenstam och Bang. I ett såpaartat maktspel kring Heidenstams minne och Övralids framtid lyckades en man som hette Otto Frödin att utmanövrera Bang. Men även innan demenssjukdomen var åldrandet inget som Heidenstam välkomnade. Han önskade att han vore lika ung som Bang och han kunde brista ut i tårar över att ännu en julafton passerat – så snabbt sedan den förra. Heidenstam som förespråkade att människan skulle försona sig med ensamheten och döden hade själv svårt att göra det. Han led av en i högsta grad verklig dödsångest. Bang skriver att döden kretsade som »en svart nattfågel över hans tankevärld« och hon sörjde över att inte kunna lindra hans fruktan. Heidenstams förhållande till döden liknar hans spökrädsla: han bedyrade att han inte trodde på spöken men vidhöll samtidigt att han var rysligt rädd för dem.

En gång frågade Bang om Heidenstam inte längtade efter att skriva om den svindlande lycka som han så ofta talat om. Han svarade henne att lyckan inte kan fångas i ord, att den är som blomdoften och solluften. I en mening riktad till Bang framkommer samma hållning: »Livet är större än vi usla diktare kunna dikta – stort, svindlande stort i vad det skänker, stort i sin snabba flykt och i alltings förgänglighet, både glädjens och sorgens.« Men visst skriver Heidenstam om lycka. Hans verk bottenar i en lycka som både förmörkas och förstärks av att det vilar något tillfälligt över alltsammans. Fallhöjden hos Heidenstam är enorm – han vill nå det storslagna i tillvaron och därför tar han sats för att vara i nivå med de kringdrivande molnen, blickande mot en partiell solförmörkelse och en aldrig slutande stjärnhimmel som visar oss att vi både är ensamma och inte ensamma. Vad vore för Er den högsta tänkbara lycka? frågar Ellen Berg i den tidigare nämnda *Bikt-boken*. »Kanske: att aldrig ha varit till«, svarar Heidenstam. Han som tacksamt prisade undret att ha blivit född som människa gör här ett tvärkast. Men förändrar hans svar något? Är det inte ännu en spegling av livets höga, oförhandlingsbara insats? Våra dagar byts mot minnen som blänker till och slocknar. Ett ögonblick tumlar vi om med varann i blåsten. Snart kastas vi åt olika håll. ■